

EL GRUP D'ESTUDIS ETNOPOÈTICS: RECERCA, PRESERVACIÓ I DIFUSIÓ DE LA LITERATURA ORAL CATALANA

Caterina VALRIU
Directora del Grup d'Estudis Etnopoètics

La recopilació i estudi del folklore, i més concretament de la literatura oral, té una llarga tradició a les terres de parla catalana. Encara que de temps enrere molts d'autors s'havien inspirat en les formes i continguts propis de l'oralitat per bastir les seves obres, l'interès pel folklore s'inicià pràcticament amb la desclosa de la Renaixença, com una forma de valorització de les tradicions del país i es vinculà estretament a la ideologia pròpia del moviment romàntic europeu, que buscava en les manifestacions populars l'expressió més genuïna de l'ànima del poble. La primera passa va ser —com als altres països del nostre entorn— la recollida de materials. Una recollida de materials en molts casos poc sistemàtica, però feta amb una gran dosi d'entusiasme i abnegació que ens ha fornint una quantitat ingent de materials. En aquest procés de recollida hi participà un gran nombre de gent, intel·lectuals de prestigi i també afeccionats voluntariosos, que recorrien viles, pobles i llogarets anotant cançons i rondalles, costums i tradicions.

La segona passa és sempre l'intent de sistematització i l'estudi dels materials recollits. Així, els treballs de Marià Aguiló, Milà i Fontanals i Maspons i Labrós —alhora recollidors i estudiosos— constitueixen les bases del folklore català, juntament amb l'ingent treball de caire etnogràfic sobre les illes Balears i Pitiüses dut a terme per una personalitat singular com fou l'Arxiduc Lluís Salvador. L'interès per aquests materials es manifestà també a través del moviment excursionista, de gran importància a les acaballes del s. XIX, el qual en les seves publicacions de caràcter popular, edità obres de Cels Gomis i d'altres folkloristes. Cal no oblidar, tampoc, noms tan significatius com Sebastià Farnés, Pau Bertran i Bros, Rossend Serra i Pagès, Valeri Serra i Boldú, Aureli Capmany, Antoni M. Alcover —a Mallorca— i Francesc Martínez i Martínez al País Valencià; tots ells recullen i publiquen materials de literatura oral i la majoria també s'interessen per aprofundir en el seu estudi.

La tercera passa sol ser la institucionalització, la qual cosa significa superar l'estadi d'estudi individual per dotar la recerca d'una major força, projecció i presència en el panorama cultural. Serà a partir de la segona dècada del s. XX quan cristal·litzarà la formació d'entitats que tenen per objecte els estudis folklòrics. Així, el 1915 es crea l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya, el 1922 l'Associació Catalana d'Antropologia,

Etnografia i Prehistòria i també l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Aquesta última iniciativa —promoguda per la Fundació Patxot i l'Orfeó Català— durà a terme la recollida d'una extraordinària quantitat de materials en molts pocs anys i aglutinarà els esforços i materials de molt diversos folkloristes i afeccionats al folklore. Però aquest procés creixent de treball i consolidació de les institucions es veurà truncat amb l'esclat de la guerra de 1936-39 i la llarguíssima postguerra, totalment negativa per a la cultura catalana en general. Tanmateix, d'aquest període cal destacar la tasca de recollida i edició de materials folklòrics de tot tipus de Joan Amades a Catalunya i l'extens recull de cançons mallorquines publicades per Rafael Ginard Bauçà a Mallorca, entre d'altres aportacions també valuoses, com la tasca etnogràfica de Ramon Violant i Simorra, la publicació d'un nombre considerable d'aplecs de rondalles de diversos indrets del territori o els estudis teòrics de Josep Romeu i Figueres.

Amb l'arribada de la democràcia i el progressiu procés de normalització cultural del país hi ha un complex procés de recuperació de la cultura popular en general —procés iniciat ja anys abans de forma tímida i vinculada a l'esforç de diversos col·lectius cívics— que ara es veu impulsat per les institucions. Així, es recuperen festes, balls, costums, cançons i un llarg etcètera de manifestacions populars silenciades o oblidades. També, lentament, es recupera l'estudi del folklore i aquesta disciplina passa a formar part dels plans d'estudi d'algunes universitats catalanes, la qual cosa a més d'estimular les publicacions significa la formació de nous investigadors en aquest camp, ara ja amb una fonamentació científica i amb estimulants connexions amb la recerca que es fa en aquest àmbit a l'estranger. Fruit d'aquest nou enfocament són projectes i publicacions que esdevenen peces clau en l'estudi de la folklorística catalana, a tall d'exemple podríem citar l'*Índex tipològic de la rondalla catalana* (Oriol & Pujol, Barcelona 2003) i la corresponent versió en anglès *Index of catalan folktales* (Helsinki 2008), l'edició crítica, actualment en curs de publicació, de l'*Aplec de Rondaies Mallorquines d'En Jordi d'es Racó* (Grimalt & Guiscafrè, Palma 1996-2010), el recull *Rondalles populars valencianes. Antologia catàleg i estudi* (Beltran, València 2007). D'altra banda, l'extraordinària tasca de catalogació dels materials de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya duta a terme per Josep Massot i Muntaner —publicada en diversos volums— ha significat la recuperació d'un extens patrimoni que corria un greu perill de desaparició i ha posat a l'abast dels estudiosos un doll inescotable de documentació que, sens dubte, és i serà font d'estudis i recerques, com la que ha permès l'edició crítica dels materials rondallístics de Marià Aguiló (Guiscafrè: *El rondallari Aguiló*, Barcelona 2009) o l'edició del recull *Llegendes de les Balears* (Ferrer i Ginart, 2009) perdut durant dècades i ara feliçment recuperat.

LA CONSTITUCIÓ DEL GRUP D'ESTUDIS ETNOPOÈTICS

És en aquest context de recuperació dels estudis folklòrics catalans que neix la idea d'aglutinar esforços dispersos i formar un grup multidisciplinar que intercanviï experiències i projectes. Així, el 7 d'octubre de 2004 va tenir lloc a la Universitat Rovira i

Virgili de Tarragona una reunió preparatòria per a la constitució d'un grup de treball en l'àmbit de l'etnopoètica i el folklore. La reunió, promoguda pels professors Josep M. Pujol i Carme Oriol —del Departament de Filologia Catalana de l'esmentada universitat— va aplegar un bon nombre d'investigadors, la majoria vinculats a l'àmbit universitari. S'acorda constituir un Grup d'Estudis Etnopoètics dins la Societat Catalana de Llengua i Literatura, filial de l'Institut d'Estudis Catalans. El 25 de novembre del 2005 es constituí formalment el grup a la Universitat Rovira i Virgili, s'elegí una junta —presidida pel Dr. August Bover i amb tres vocals de representació territorial— i es decidí fer una trobada anual de caràcter rotatiu pels territoris del domini lingüístic. Aquestes trobades compten amb unes ajudes econòmiques per a facilitar l'assistència d'estudiants de tercer cicle que treballin en temes vinculats a la literatura oral. D'aleshores ençà se n'ha feta una cada any, amb un tema central entorn del qual es presenten comunicacions. Posteriorment, aquestes comunicacions s'elaboren en forma d'article i es publiquen en un llibre que edita l'Arxiu de Tradicions de l'Alguer.

1. LA BIOGRAFIA POPULAR. DE L'HAGIOGRAFIA AL GOSSIP

Aquest fou el tema elegit per a la I Trobada del Grup d'Estudis Etnopoètics a la Universitat Rovira i Virgili (Tarragona, 2005), dedicada a reflexionar sobre el tema de la biografia en la literatura oral. Així, es presentaren comunicacions sobre hagiografies i vides de sants o personatges populars (sant Vicent Ferrer, sant Úrbez, fra Salvador d'Horta, en Tià de Sa Real), sobre processos de recollida de materials biogràfics orals (el projecte «Construir la biografia, ordenar la memòria» de la URV, l'arxiu d'Història Oral Joan Miralles, vinculat a la UIB), sobre ficcions autobiogràfiques de caràcter humorístic i notes biogràfiques i ideològiques sobre el folklorista Cels Gomis. S'aprofità la trobada per a presentar el llibre *Jaume I, un heroi històric, un heroi de llegenda* (Valriu & Vibot, 2005) que recull i analitza llegendes mallorquines sobre Jaume I, alhora que les situa en el territori i les relaciona amb la realitat històrica de la qual parteixen.

Posteriorment, aquests treballs —juntament amb alguna altra aportació— foren editats en el llibre *La biografia popular. De l'hagiografia al 'gossip'* (L'Alguer, 2006), a cura de Joan Armangué.

2. ELS GÈNERES ETNOPOÈTICS. COMPETÈNCIA I ACTUACIÓ

Aquest fou el tema d'estudi elegit per a la II Trobada, que es va fer el novembre del 2006 a Palma, a la seu de la Fundació Sa Nostra i amb la col·laboració de la Universitat de les Illes Balears. El gènere és un tema controvertit en els estudis sobre literatura oral i per això mateix es considerarà interessant posar-lo sobre la taula. Es tractava de reflexionar sobre les característiques del seu ús, les relacions que s'estableixen entre ells, la permeabilitat que presenten i els canvis constants a què es veuen sotmesos. Es presentaren comunicacions sobre llegendes, acudits, formes col·loquials de comunicació, fraseologia, imbricacions entre llegenda i balada, poesia oral i una extensa reflexió de Josep M. Pujol

a partir dels gèneres tradicionals de l'etnopètica i la seva reformulació a l'actualitat. El llibre que recull tots aquests estudis es publicà l'any següent a l'Arxiu de Tradicions de l'Alguer (*Els gèneres etnopoètics. Competència i actuació*, 2007) en una edició a cura de Joan Armangué i Caterina Valriu.

3. FOLKLORE I ROMANTICISME. ELS ESTUDIS ETNOPOÈTICS DE LA RENAIXENÇA

El novembre del 2007 la Universitat d'Alacant acollí la III Trobada, aquest cop dedicada a revisar la relació entre Renaixença i folklore català amb l'objectiu de vertebrar treballs aprofundits sobre els folkloristes catalans del XIX, els quals conformen un nodrit conjunt d'intel·lectuals que dugueren a terme una obra valuosa i extensa de recerca i sistematització de materials. Es llegiren comunicacions sobre cançons alguereses recollides per Eduard Toda, sobre Cels Gomis i Francesc Maspons, sobre les versions d'una mateixa rondalla publicades pel mallorquí Alcover i l'alguerès Guarnerio, es parlà de les notes folklòriques inèdites de Pere Alsius i d'altres aspectes vinculats al tema proposat. El resultat es troba publicat a *Folklore i romanticisme. Els estudis etnopoètics de la Renaixença* (2008), en edició a cura de Joan Borja i Joan Armangué.

4. ILLES I INSULARITAT EN EL FOLKLORE DELS PAÏSOS CATALANS

Aquest cop l'indret elegit per a fer la IV Trobada va ser el punt més oriental del domini lingüístic català, la ciutat de l'Alguer a l'illa de Sardenya, on hi ha la seu de l'Arxiu de Tradicions de l'Alguer, entitat que té cura de bona part de les publicacions del GEE. Les especials característiques geogràfiques d'aquest lloc foren determinants en l'elecció del tema a tractar: illes i insularitat, entès en una doble vessant, una historiogràfica —l'estudi dels folkloristes illencs i llurs obres— i una altra temàtica —el tema de les illes i el fenomen insular en el folklore. Aquesta va ser la trobada que gaudí de més participació. Així, l'extens volum que recull els estudis generats versa sobre temes molt diversos, encara que tots amb el nexa comú de la insularitat, en sentit real o metafòric (*Illes i insularitat en el folklore dels Països Catalans*, 2009, a cura de Joan Armangué i Caterina Valriu). A la trobada es presentaren estudis sobre la presència d'elements folklòrics en obres medievals —concretament *La Faula* i el *Tirant lo Blanc*— i en obres actuals —les novel·les de M. Antònia Oliver—, sobre la poesia oral improvisada a l'illa de Mallorca, es revisà el tema de l'illa en el folklore humorístic contemporani, la recerca etnogràfica del català Eduard Toda a les illes de Còrsega i Sardenya, el tema del viatge a les rondalles de l'aplec Alcover, l'illa com a escenari de llegendes sacres i demòniques, la fraseologia mallorquina, els fenòmens culturals isolats —com la publicació d'una revista en català a Nova York a finals del segle XIX— i molts d'altres estudis que conformen un interessant fris sobre el tema proposat. També en aquesta trobada es presentà el llibre *Paraula viva. Articles sobre literatura oral* (Valriu, 2008) un volum que aplega vint-i-vuit articles diversos sobre temes de folklore, especialment rondalles i llegendes.

5. ETNOPOÈTICA: INCIDÈNCIA, DIFUSIÓ I COMUNICACIÓ EN EL MÓN CONTEMPORANÍ

Aquest va ser el tema elegit per exposar i debatre a la V Trobada, aquest cop al monestir de Montserrat el novembre del 2009, convidats per Josep Massot i Muntaner, membre d'honor del GEE. Els objectius establerts foren: unificar criteris de recerca i de sistemes informàtics per a treballar els materials etnopoètics, reflexionar sobre la manera de gestionar i sistematitzar el cabal d'informació recollit i donar notícia d'iniciatives sobre divulgació i difusió del patrimoni etnopoètic (bases de dades, pàgines web, publicacions periòdiques, llibres, trobades o jornades, etc.). En aquesta línia es presentà el projecte *Can-pop*, una extensa base de dades *on-line* que aplega un vast repertori de cançons populars en català, també la base de dades *Materials de rondalla* que té com a objectiu inventariar tots els materials que ha generat i genera l'aplec Alcover en diversos àmbits culturals —traduccions, obres de teatre, cançons, jocs, il·lustracions, quadres, materials pedagògics diversos, etc.— amb l'objectiu de ser una peça clau del centre de documentació sobre la figura i l'obra d'Antoni M. Alcover que s'està estructurant a Manacor. Es mostrà com es treballa *on-line* en el projecte d'establir el corpus biobibliogràfic de la Literatura Popular Catalana —des del s. XIX a 1959— per part de diversos investigadors del GEE organitzats en un grup de recerca. També es posaren exemples de com difondre iniciatives sobre folklore a través de la xarxa i de com les noves tecnologies permeten múltiples possibilitats d'ampliació i de millora dels treballs de recerca de materials que fan els folkloristes —històries de vida, llegendes, cançons, goigs, etc. A tall d'exemple, podem esmentar que la Dra. Josefina Roma presentà la seva extensa base de dades sobre els goigs de la Ribagorça que aplega interessantíssims documents gràfics i sonsors d'aquest gènere. El volum que recollirà aquestes ponències es publicarà la tardor del 2010, i es presentarà a la VI Trobada, que es farà a Eivissa el mes de novembre. El tema elegit per a analitzar i debatre és «Etnopoètica i territori».

Especialment rica fou en aquesta trobada la presentació de materials publicats al llarg de l'any: *Index of catalan folktales* (Oriol & Pujol, Helsinki 2008), *Llegendes de Mallorca* (Valriu, 2009), *El cançoner popular de Tàrbena* (Monjo, 2009) i els últims números de les revistes *Ínsula* i *Tantàgora*, entre altres publicacions. També comptarem amb una interessant conferència de Josep Massot i Muntaner sobre l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya —els arxius de la qual es conserven actualment al monestir de Montserrat— i amb diverses activitats relacionades amb l'indret: audició dels cants de l'Escolania de Montserrat, visita al Museu, etc.

ELS CURSOS DE CULTURA POPULAR

Entre els objectius primordials del GEE, a més de la recerca i de la cohesió i coordinació dels projectes dels investigadors que el conformen, hi ha també el de la divulgació dels estudis sobre cultura popular en general i molt especialment el de contribuir a la formació dels estudiants interessats en aquests temes, que seran els futurs divulgadors i

investigadors del folklore del nostre país. Amb aquest objectiu, i inicialment com una proposta i un projecte del professor Joan Borja de la Universitat d'Alacant, es va fer el I Curs de Cultura Popular «*La narrativa oral: rondalles i llegendes en l'imaginari col·lectiu contemporani*», que es va realitzar a la Seu Universitària de La Marina, a Benissa, l'octubre del 2004, quan encara el GEE no estava constituït formalment però ja s'havia iniciat la col·laboració dels que serien els membres fundadors del grup. Davant un públic format majoritàriament per estudiants del País Valencià i de les Balears, diversos especialistes —pràcticament avui tots membres del GEE— dissertaren sobre rondalles, oralitat, personatges màgics de l'imaginari col·lectiu, llegendes tradicionals i contemporànies, tradició oral i identitat i altres temes vinculats a la narrativa oral. El curs —que també tingué la seva part lúdica— contribuï a la presa de consciència dels estudiants de la importància del folklore en el món contemporani, no com quelcom periclitat, sinó com una realitat viva, en canvi constant i que modula en moltes ocasions les nostres formes de relació social. Fruit d'aquest encontre va ser el volum titulat *La narrativa oral: rondalles i llegendes en l'imaginari col·lectiu contemporani* (Alacant, 2006), que recull un total de vuit articles sobre els diversos temes tractats.

Dos anys després, el 2006, i amb la col·laboració de la Universitat de les Illes Balears, es convocà el II Curs de Cultura Popular, aquest cop al llevant de Mallorca —concretament a Cala Millor, a l'Auditori Sa Màniga. El tema *La poesia oral: gèneres, funcionalitat i pervivència*. També en aquesta ocasió un grup de professors membres del GEE parlaren de folklore, però des de la vessant de la poesia: romanços, trobos, balades, gloses improvisades, refranyer i de les fonts tradicionals de la Nova Cançó foren els temes explicats. Els oients, una setantena d'estudiants universitaris d'arreu dels Països Catalans, també tingueren diverses activitats de descoberta del patrimoni natural i cultural de l'illa. Les conferències pronunciades es publicaren en el llibre *La poesia oral: gèneres, funcionalitat i pervivència* (Barcelona, 2007).

Per al III Curs de Cultura Popular s'elegí Salou, atès que el 2008 havia estat declarat Any Jaume I, en complir-se els vuit-cents anys del naixement del Conqueridor. Salou, el port d'on sortiren les naus catalanes cap a la conquesta de Mallorca el 1229 ens semblà un indret emblemàtic per a fer-hi un curs que es centrà precisament en la trajectòria històrica i llegendària d'aquest monarca: *El rei En Jaume I en l'imaginari i en la literatura*; les activitats es realitzaren del 23 al 25 d'octubre i combinaren les conferències amb les sortides culturals —per terra i per mar— dels participants i les sessions de narracions orals de rondalles i llegendes relacionades amb Jaume I. Especialment destacable va ser la presentació de llibres sobre la figura de Jaume I, la majoria d'ells publicats per professors membres del GEE. L'Arxiu de Folklore de la URV assumí les tasques d'organització, juntament amb el GEE. El volum que recull tots els treballs presentats en aquest curs és editat pel servei de publicacions de la Universitat Rovira i Virgili i el de la Universitat de les Illes Balears (*El rei En Jaume I en l'imaginari i en la literatura*, Tarragona 2010).

El novembre del 2010 és previst que es dugui a terme el IV Curs de Cultura Popular a Altea (Alacant). Aquest cop el tema de treball elegit és *Mites i llegendes: realitat, història i fantasia*, amb l'objectiu de reflexionar i debatre sobre les dimensions històriques i llegendàries de fets i personatges cabdals de la cultura catalana. Amb aquest curs s'iniciarà altre cop el cicle d'itinerància geogràfica d'aquests cursos: País Valencià, Balears i Catalunya,

que pretén apropar i afavorir la relació entre estudiants de les diverses universitats del Països Catalans i també proporcionar una millor i més completa coneixença del territori.

El 2009 el grup també ha participat activament en el curs «Rondalles: el patrimoni de les paraules» que s'ha realitzat al llarg de quatre setmanes a la Casa Museu Pare Ginard de Sant Joan (Mallorca), coordinat per Caterina Valriu i amb la participació d'Antoni Serra, M. Magdalena Gelabert, Carme Oriol i Josep Antoni Grimalt.

ELS PROJECTES DE RECERCA

Des del Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili i del seu Arxiu de Folklore sorgí la iniciativa de presentar al Ministeri d'Educació i Ciència un projecte de recerca I+D encaminat a elaborar una bibliografia i biografia dels folkloristes catalans del s. XIX. Aquest projecte, dirigit per la Dra. Carme Oriol com a investigadora principal, fou aprovat i finançat pel MEC i es realitzà entre el 2006 i el 2009. Tots els investigadors eren membres actius del GEE. Atès l'èxit d'aquesta tasca es decidí fer la sol·licitud d'un nou projecte I+D, aquest cop per treballar sobre la producció folklòrica en llengua catalana des dels inicis del s. XX fins a 1959, data de la mort de Joan Amades i —d'alguna manera— el final d'un cicle d'estudis i d'una manera de fer sobre folklore. Novament aquest projecte ha estat acceptat i finançat pel MEC i a hores d'ara s'han iniciat les recerques que, com en el projecte anterior, es basen en la revisió de llibres i revistes periòdiques de tot el domini lingüístic susceptibles de contenir material d'interès de o sobre folklore. Amb tota la informació recollida es basteix una complexa i completa base de dades *on-line* que es posarà a l'abast de totes les persones interessades en aquests temes, especialment investigadors i estudiants d'humanitats. És previst que aquest projecte estigui enllestit el 2012 i sigui el fonament d'una futura «Història del folklore català». Gran part dels investigadors d'aquest segon projecte, dirigit per la Dra. Carme Oriol, són membres del GEE i se solen aprofitar les trobades anuals per fer també reunions de treball vinculades al projecte de recerca.

A MODE DE CONCLUSIÓ

El GEE té cinc anys d'existència, sota l'aixopluc de la Societat Catalana de Llengua i Literatura i a l'empara de l'Institut d'Estudis Catalans. En aquests cinc anys el nombre dels seus membres s'ha triplicat —ara són a l'entorn de cinquanta—, s'han fet cinc trobades d'estudi a llocs diversos —Tarragona, Palma, Alacant, l'Alguer, Montserrat i una de prevista a Eivissa. En col·laboració amb l'Arxiu de Tradicions de l'Alguer ha publicat cinc llibres que recullen i amplien els treballs presentats en aquestes trobades, llibres que han estat distribuïts entre els principals centres d'estudi dels Països Catalans amb l'ajut

de l'Institut Ramon Muntaner. Les trobades també són escenari de presentacions de projectes i de llibres publicats durant l'any pels membres del GEE i que tracten perspectives diverses de l'estudi del folklore oral. També s'han fet quatre cursos monogràfics d'aspectes vinculats a la literatura oral adreçats principalment a estudiants universitaris i professorat, encara que oberts al públic en general. Les conferències fetes en aquests cursos han estat publicades en tres llibres per editorials o col·leccions vinculades a diverses universitats catalanes (UA, UIB, URV). Una part dels seus membres s'han constituït en grup de recerca reconegut pel MEC i a hores d'ara treballen de valent en el seu segon projecte, que ja compta amb una base de dades sobre folklore de més de sis mil entrades que documenten aportacions folklòriques de caràcter molt divers dels segles XIX i XX i de tot el domini lingüístic. També el GEE ha donat suport a altres iniciatives, com els Simposis d'Etnopoètica de l'Arxiu de Tradicions de l'Alguer, l'últim dels quals —el XII Simposi d'Etnopoètica (Càller, 2010)— tractà sobre «Els goigs sards en el seu context etnopoètic» i comptà amb la participació d'un nodrit grup de membres del GEE o la Trobada Bianual de GRENO (Grup de Recerca Europeu en Narrativa Oral), que reuní una quinzena d'especialistes en aquesta matèria de tota Europa i que es va fer a Palma la tardor del 2006. També podem esmentar el suport a la creació del GREIB (Grup de Recerca en Etnopoètica de les Illes Balears), vinculat a la UIB i que compta amb quatre investigadors i cinc membres col·laboradors, que treballen temes relacionats específicament amb la literatura oral de les Illes, especialment les rondalles i llegendes, la improvisació poètica —les *gloses*—, els itineraris culturals relacionats amb la literatura oral i la fraseologia. El grup manté actiu un bloc a Internet on s'hi pot trobar tota la informació sobre les seves activitats (<http://blocs.iec.cat/gee/>).

La feina feta té ja un gruix considerable i gaudeix del reconeixement dels especialistes en literatura oral. L'objectiu del GEE és continuar la tasca iniciada, és a dir, treballar de manera constant i decidida, des de la diversitat i el rigor, per aprofundir en la preservació, el coneixement i la difusió d'una part fonamental de la nostra cultura: la literatura oral entesa com a eina de comunicació imprescindible al llarg dels segles i dels territoris, considerada no com una romanalla del passat, sinó com una part imprescindible de la nostra història i també com una eina imprescindible per al nostre futur.